

TÜRK DİL KURUMU SÖZLÜĞÜNDE FARŞÇA EKLI SÖZCÜKLERİN İNCELENMESİ

Yar.Doç. Alaa Falah Hasan AL-HAMADANI^(*)

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bağdat Üniversitesi/ Irak
alaaelhamdani@colang.uobaghdad.edu.iq

دراسة الكلمات ذات اللواحق الفارسية
في معجم المجمع العلمي للغة التركية

م. علاء فلاح حسن الحمداني^(**)

قسم اللغة التركية
جامعة بغداد/ العراق
alaaelhamdani@colang.uobaghdad.edu.iq

* Alaa Falah Hasan AL-HAMADANI, alaaelhamdani@colang.uobaghdad.edu.iq, Bağdat üniversitesi, Diller Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Anabilim Dalı, Yeni Dil Bilim Dalı, Yayınlanmış Makale Sayısı: 7. Telefon: 009647701052111.

** م. علاء فلاح حسن الحمداني، قسم اللغة التركية، جامعة بغداد/ العراق، alaaelhamdani@colang.uobaghdad.edu.iq، جامعة بغداد، كلية اللغات، قسم اللغة التركية، الاختصاص العام للغة التركية وادابها، الاختصاص الدقيق للغة، عدد البحوث المنشورة 7.

ÖZET

Yeryüzünde Cenâb-ı Hak, insanları sözlü iletişim demek ki dil yoluyla tanıyıp tanımları, kendi aralarında bilgi ve hayat tecrübelerini paylaşabilmeleri için kavimler ve kabileler halinde yaratmış, böylece bir bilgi zenginliği yaratmıştır. “*Ey insanlar, Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanıyasınız diye sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık...*” Bu iletişim, dünya dilleri arasındaki dilsel ödünçlemeye dayanmaktadır.

Gerçek şu ki, söz konusu Farsça ve Türkçe arasındaki bu tanışıklık, bu alışveriş ve bilgi entegrasyonu, insanların diğer halkların dillerini öğrenmeden sağlanamaz. Çünkü dil, iletişim araçlarını ve sonuçlarını da içerir. Dolayısıyla dil öğretmek ve öğrenmek, yaratılış amaçlarına ve ilahi mevzuatın hedeflerine uygun büyük bir çalışmaydı. Bu alanda birçok çalışma yapılmış, odak noktaları çeşitlilik göstermiş ve literatürde yabancı dil öğretmeyi amaçlayan pek çok nokta ortaya çıkmıştır. Türkler çok eski çağlardan beri Türk edebiyatında edebi eserlerinde pek çok Farsça sözcük kullanmışlardır. Yabancı dil öğrenenlere Türkçe öğretmenin sadece dil bilgisi öğretimi ile sınırlı olmadığı, aynı zamanda günlük iletişim dilinin öğretilmesi ve Türkçe sözlüklerdeki sözcüklerin üzerinde durulması gerektiğine inanıyoruz. Herhangi bir yabancı dili öğretme yöntemi ne olursa olsun, örneğin Türkçe gibi, en başarılı yöntem yabancı Türkçe öğrenenlerin sözcük dağarcığının zenginleştirilmesine dayanmalıdır, çünkü dil bir sözcük dağarcığı koleksiyonudur ve kim sözcük dağarcığını ihmal ederse, dili de ihmal etmiş olur.

“**Türk Dil Kurumun Sözlüğünde Farsça Ekli Sözcüklerin İncelenmesi**” başlıklı çalışmamız, Türk dilinde kullanılan ve Türk dili sözlüklerde yer alan Farsça ekli sözcükler üzerine yapılan bir çalışmayı içermektedir. Bilindiği üzere Türkçe ve Farsça, eski çağlardan günümüze kadar dil etkileşimi ve alışverişi olan iki dildir. Türkler, Fars devletinin sınırlarıyla komşu Anadolu bölgesine yerleştikten sonra İslam medeniyetinin Arapçadan sonra en önemli dili olan Farsçayı uzun yıllar kullanmış ve bu dil ilgi odağı olmuştur. Çalışmamızda çok sayıda Türk yazar ve şairlerin Türk Dil Kurumun sözlüğünde bulunan Farsça ekli sözcükler içeren cümle örneklerinden faydalandık.

Anahtar Sözcükler: Fars dili, Türk dili, Sözlük, Farsça kökenli sözcükler, Diller arası etkileşim

İNCELEME

Çalışmanın malzemesini, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde bulunan ve Türk dilinde kullanıldığı genelde kökü Türkçe veya yabancı olan sözcüklerin Farsça ekli oluşturmaktadır. İncelemede, TDK Sözlüğünde kullanılmış olan Farsça ekli sözcükler içeren cümlelerin tespit edilmiştir. Alan sözlüklerin incelendiğinde Standart Çağdaş Türkçenin Modern dönemi olan Türkiye Türkçesi dönemine ait sözlüklerin pek çoğunun yayınlanmış olmasına rağmen detaylı yabancı özellikle Farsça olan eklerin henüz yeni yeni alınmaya başlandığı, çalışmaya muhtaç bir alan olduğu görülmüştür. Böyle olunca sözlüklerin incelenmesinde bir problemdir. Bundan ötürü Türkçe eğitiminde TDK sözlüklerden olan, bu çalışmanın Farsça ekli sözcüklerin incelenmesi bakımından konusu olmuştur. Türk Dil Kurumu sözlüğü bulunduğu Farsça ekleri ve Farsça ekli sözcükleri alfabetik sırasına göre dizilmiş, aşağıdaki şekildedir:

1 - AMİZ EKİ.

Farsça amiz sıfat eki, Karışık, karışmış. (Amihten) maşarından imtizaç etmek, karıştırmak manasındadır. (Osmanlıcada yazılışı: âmiz(e). Sonuna geldiği kelimelere "... ile karışık, -i taşıyan" anlamı katarak Farsça bir ektir.

hakaretamiz: Arapça haqāret + Farsça -āmīz

Arapça *haqāra*(t) حقاارة ve Farsça *āmēz* آمیز "karışan, karıştıran" sözcüklerinin bileşiğidir. Bu sözcük Farsça *āmēxtan*, *āmēz*- آمیختن, آمیز "karışmak, karıştırmak" fiilinden türetilmiştir. "bu sabıkalı, heyeti hâkimeye **hakaretamiz** sözler söylemeğe başlamıştır." (Cumhuriyet gazete, 1930).

ibretamiz: Arapça 'ibret + Farsça -āmīz

ibret taşıyan, ibret dolu, ibret veren; İbret öğreten. Ders verici hadise.

2 - ÂNE EKİ.

(آء) ek. (Fars. -âne) Sonuna geldiği Arapça ve Farsça sözcüklere “yakışır şekilde, -cesine, -ce” anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş sıfat ve zarflar yapar.

âcizâne: Arapça ‘âciz + Farsça -âne

Söz söyleyen kimse, kendi evinde abartmamak için kullanılan “Acizlere yakışacak bir tarzda” kullanım kullanılan bir nezaket sözü: “*Ben âcizane her dilden çıkarım.*” (Hüseyin Rahmi Gürpınar).

âdilâne: Arapça ‘âdil + Farsça -âne

Hakça. Adilce, Adalet sahibi bir adama yakışır surette. “**âdilane** hareket etti.”

âkilâne: Arapça ‘âkıl + Farsça -âne

Akıllıca. “*Bu, acılığı kadar âkilane olan sahne gardiyanın da kalbine dokundu.*” (Ömer Seyfettin).

âlimâne: sıfat, Arapça ‘âlim + Farsça -âne

Âlime yakışan “*Kitaplarının çoğu edebiyat eseri girmiş olan âlimane eserlerdir.*” (Haldun Taner); *zarf, Âlime yakışır bir biçimi "Efendim, arkadaşımız beyefendi, kesinlikle vâkıfane ve âlimane buyuruyorlar, istifade ediyoruz"* (Memduh Şevket Esendal).

amiyâne: Arapça ‘âmmî + Farsça -âne

Bayağı, avam tarzında, basit; sıradan “*Genç kız böyle âmiyâne şeylere meclûp olamaz.*” (Hüseyin C. Yalçın)

arifâne: Arapça ‘ârif + Farsça -âne

Arif olana yakışacak bir biçim; Esnafın yaptığı şekilde masrafı bölüşülerek ortaklaşa yapılan (ziyâfet, eğlence vb.): “*Ahbap arasında yapılan bu şekil ziyâfetler ârifâne ziyafettendir.*” (Musâhipzâde Celâl).

âşîkâne: zarf, Arapça 'âşîk + Farsça -âne

Âşığa yaraşır biçimde olan. “*Sende başka âşîkane müsvedde varsa bana ver.*” (Hüseyin Rahmi Gürpınar).

cahilâne: zarf, Arapça câhil + Farsça -âne

Bilgisizce. Câhil olana yakışır şekilde, câhilce: “*İnkılaptan, hürriyetten gayet cahilane söylüyor.*” (Ömer Seyfettin).

cihangirâne: Farsça cihāngîr + âne

Zarf Cihangire yakışır bir biçimi; sıfat Cihangire yakışan. “*İspat etti ki bir zaman bir aşiretten cihangirane bir devlet sahibi bu millet o cihangirane devletten bugün bir Türk vatanını çıkaracak kudrettedir.*” (Yahya Kemal Beyatlı).

dâhiyâne: Arapça dâhî + Farsça -âne

Dâhice: “*Cedlerimiz yalnız mîmârîde değil her şeyde dâhiyâne yapmasını bilmişler, lâkin yazmasını unutmuşlar.*” (Yahyâ Kemal).

caniâne: Arapça câni + Farsça -âne

Canice olan: “*Güzellikle dehşeti bir arada yoğuran korkunç, caniyane, ürpertici bir dram.*” (İsmail Habib Sevük)

edibâne: Arapça edîb + Farsça -âne

Terbiyeli, nazik olan

fatihâne: Arapça fâtiḥ + Farsça -âne

Fatih gibi, fatihe benzercesine: “*Padişahlık ricalinin en ziyade fatihane düşüneni idi.*” (Yahya Kemal Beyatlı)

mahirâne: Arapça mahir + Farsça -âne

Usta olan kimseye yakışır şekilde, ustaca: “*Vâkıa zihnini bu mütâlaa ile işgal ettiği sırada zihnine pek mâhirâne birtakım yalanlar hutur eyledi?*” (Nâmık Kemal).

minnettarâne: Arapça minnet + Farsça -dâr-âne

minnettarca. (bkz. Minnettar).

mahcubâne: Arapça maħcüb + Farsça -âne

Utatarak, utanmış bir halde. Sıkılganlıkla. Mahcupça: (Osmanlıcada yazılışı: mahcubâne) “*Benimle göz göze gelince mahcubane başını indirdi.*” (Reşat Nuri Güntekin)

masumâne: Arapça maʿşüm + Farsça -âne

Mâsum olan kimseye yakışır şekilde. Masumca: “*Nazır masumane gülüyordu.*” (Memduh Şevket Esendal).

naçizâne: Farsça nâçîz + Farsça -âne

Haddi olmayarak. Adı anılmaya değmeyecek şekilde, hiç hükmünde, değersiz bir şey olarak: “*Bunun için sizlere naçizane bir tavsiyem olacak.*” (Tarık Buğra).

fakirâne: Arapça fakîr + Farsça -âne

Fakir olana yakışır şekilde: “*Fakîrâne bir hayat sürüyor.*”

pederâne: Farsça peder + Farsça -âne

Farsça padar veya pidar پدر "baba" sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Avestaca ve Eski Farsça aynı anlama gelen pitar sözcüğünden evrilmiştir. Bu sözcük Hint Avrupa Anadili aynı anlama gelen yazılı örneği bulunmayan *ph2ter (*pater) biçiminden evrilmiştir.

Aynı Hint Avrupa Anadili kökten Sanskritçe pitár, Ermenice hayr hwn, Eski Yunanca patēr, Latince pater, Almanca Vater, İngilizce father (aynı anlamda).

Önsefte Ermenice /**p/* > /*h/* ve Germence /**p/* > /*f/* evrimleri standarttır.

şahâne: Farsça şah + Farsça -âne

Farsça şāhāne شاهانه “*şaha ait, krala layık*” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça şāh “*kral, hükümdar*” sözcüğünden +âne ekiyle

türetilmiştir. (Aşık Paşa, Garib-name, 1330) *bu şāhāne pādişāhuñ emridür.*”; Çok güzel, mükemmel, üstün nitelikli.

3 - ÂVER EKİ.

Farsça âver اور “[bileşik adlarda] getiren, sahip olan, -li” edatından alıntıdır. Bu ek Farsça âverdan, âver- آوردن, “getirmek” fiilinden türetilmiştir. Averdenden “getirmek” fiilinin emir köküdür, sözcük sonuna getirilerek; yapan, eden, olan, veren, götüren gibi manalara sebep olur.

aznavur: Ermenice azna + Farsça -âver

Sert kimse, sinirli, sert, azgın kimse, korku veren iri yan kimse. Türkçe halk ağızlarında "zorba, derebeyi" anlamını kazanmıştır. “**aznavur: müstebit, sert, asabi.**” (Hamit Zübeyr & İshak Refet, Anadilden Derlemeler, 1932): “*Yandım a dostlar bu aznavur kedilerin ellerinden.*” (Hüseyyin R. Gürpınar).

canavar: Farsça can + Farsça -âver

Farsça cān “ruh” ve âver “getiren, taşıyan” ile cānāver veya cānāvar جانور “canlı yaratık, yırtıcı her çeşit hayvan” sözcüğünden alıntıdır. Zihayat, canlı, yaşayan. Hayatdar. (Osmanlıcada yazılışı: can-aver). Masallarda sözü geçen kan dökücü, cana kıyıcı: “*Nârin beyaz bir deniz kızını kucağında tutan korkunç bir canavar.*” (Ahmet Hâşim).

cengâver: Farsça ceng + Farsça -âver

Farsça ceng “savaş” ve âver “getiren” ile cangāvar جنگاور “savaşçı” sözcüğünden alıntıdır. Savaşta kahramanlık gösteren

dilaver: Farsça dil + Farsça -âver

Yürekli, cesur (kimse), yiğit, kahraman: “*Bir yeniçeri dilâveri dahi onun yanına uruc ettiğın sâir guzât-ı müslimin gördükleri sâat lücce-i cem’iyyetler hurûşa gelip...*” (Râşid Târihi).

4 - BAN EKİ.

(بان) ek. (Fars. -bān) isim eki, sonuna geldiği sözcüklere “gözetici, koruyucu, koruyan” anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş sözcükler yapar:

bağban: Farsça bāğbān

Bkz: bahçıvan. “*Evvel bağban idim dostun bağında/Talan vurdu, ayva nardan ayrıldım*” (Halk türküsü)

bahçıvan: Farsça bāğçe + Farsça -bān

Farsça bāğçe-bān veya bāğçe-wān باغچه بان “bahçe gözetken, bahçe bakan” sözcüğünden alıntıdır. *şāh buyurdu bāğçevānlar geldiler* (Aşık Paşa, Garib-name, 1330). Bahçıvan, isim Bir bahçenin muhafazası ve bakımıyla uğraşan kimse; Bağban: Geçimini bahçe yetiştiricileri yetiştirip yetiştirip sağlayan kimsedir.

çoban: Farsça çübān, şū-bān

(Fars. çōbān - şōbān). Farsça çōbān چوبان veya çobān چبان veya şūpān شوپان veya şiwān شوان “davar güden” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Orta Farsça aynı anlama gelen şupān sözcüğünden evrilmiştir.⁽¹⁾ “*Mūsā hem anuñ-içün çübān-ıdı (...) çüpān gerek tağda dura*” (Aşık Paşa, Garib-name, 1330).

dideban Farsça dide + Farsça -ban

Osmanlı Devleti’nde gümrük muhâfaza memuru, kolcu., nöbetçi, bekçi, gözcü “*Her gece tersânenin her bir gözüne bir dideban ve Sanbola zindanına üç yüz azep neferi nöbetçi tâyin kılınıp...*” (Âlî Târihi’nden).

1- NOT: “Bu sözcük Avestaca aynı anlama gelen yazılı örneği bulunmayan *fšu-pāna- sözcüğü ile eş kökenli olabilir; ancak bu kesin değildir. Bu sözcük Avestaca fšu- “davar” ve Avestaca pāna- “koruyan, gözetken” sözcüklerinin bileşiğidir.”

nigâhban: Farsça nigâh + Farsça -bân

Farsça nigahbân نگهبان “Gözcü, bakıcı, gözetici, bekçi” (Osmanlıcada yazılışı: nigejbân) sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça nikâh veya nigah “bakma, bakış” ve Farsça bân sözcüklerinin bileşiğidir. “**Nigeh-bân oluban Bârî yavuz gözden yavuz dilden**” (Ömer b. Mezîd, Mecmuatü'n-nezâir, 1437).

sayvan: Farsça saye + Farsça -bân

Fars. sâye-bân سایه بان “gölgelik, tente, şemsiye” sözcüğünden alıntıdır. (Sözcük Türkçeden Bulgarca ve Sırpçaya da geçmiştir). Bir yerin güneşten korunması için üzerine herhangi bir maddeden yapılan dam saçağı gibi düz veya meyilli gölgelik; “Saçak sayvanı. Perde sayvanı. Eteklik sayvanı. Karyola sayvanı.”, “çadırlar kuralım ü **sâyvânımız / düzelüm şâhâne bu eyvanımız**”. (Mesud b. Ahmed, Süheyl ü Nevbahar terc., 1354).

sekban: Farsça seg + Farsça -bân

Sınır boylarında, eyâlet paşaları ile sancak beylerinin emrinde bulunan, yerli ahâli arasından seçilmiş asker sınıfı. “*Gönüllü gibi muharebelere gittiği zamanlar yeniçerilerin, sipahilerin, **sekbanların** içinde Ali Usta işinin methini işittikçe tadı dille anlatılmaz manevi bir zevk duyardı.*”
Ömer Seyfettin

serüven: Farsça ser + Farsça -bân

Bâzı etimoloji açıklamaları yapılmışsa da kökü ve eki kesin olarak belli değildir. Mâcerâ, sergüzeşt. “*Ben serüvenlere kul olmayacağım, **serüvenler bana kul olacak.***” (Attilâ İlhan)

5 - BAZ EKİ.

(باز) sıf. (Fars. bāhten “oyunmak”tan bāz) Sonuna geldiği sözcüklere “oynayan” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sözcükler yapar.

ateşbaz: Farsça âteş + Farsça -bāz

Ateşle hüner gösteren oyuncu. “*Bu arada bir **ateşbaz**, ağzından alevler çıkarıyordu.*” (Aziz Nesin).

canbaz (cambaz): Farsça cān + Farsça -bāz

Yerde ve tel, at, bisiklet, ip, at vb. üzerinde dengeye dayanan, tehlikeli, heyecan verici gösteriler yapan kimse; akrobat. “*Önüne getirilen ata bir **cambaz** çevikliğiyle atladı.*” (Ömer Seyfettin).

çenebaz: Farsça çāne + Farsça -bāz

Çok konuşan, çenesi kuvvetli, çeneli: “*Bu, otuz yaşlarında **çenebaz** ve oynak bir duldu.*” (Reşat Nuri Güntekin).

davlumbaz: Arapça ṭabl + Farsça -bāz

Farsça *tabl-bāz* “davul çalan, davulcu” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça ve Türkçe *tabl* veya *ṭawl* “davul” sözcüğünden türetilmiştir. “***Davlumbaz**, hava borusu ve baca yaptırılacaktır. “duman siperi”* (Cumhuriyet gazete, 1945).

dilbaz: Türkçe dil + Farsça -bāz

Belagatlı, dilli. “*Benli küheylan çok yaman, çok **dilbaz**, çok desso bir karı.*” (Osman Cemal Kaygılı)

düzenbaz: Türkçe düzen + Farsça -bāz

Yalan dolanla iş gören, çıkarı için hile yapan; entrikacı, desso, dubaracı, kampanyacı

hilebaz: Arapça ḥīle +Farsça -bāz

Hileci, yalancı, düzenbaz, oyuncu: “*Kâğıtta öyle şeyler yok, sen uyduruyorsun **hilebaz** herif!*” (Hüseyin R. Gürpınar).

hokkabaz: Arapça हुक्का + Farsça -bâz

Gönül açıcı, ferahlatan, göz alıcı; İsim El çabukluğu ile birtakım şaşkırtıcı olaylar yapmayı meslek edinen kimse. “*Bu arsada zaman zaman at cambazları, hokkabazlar, palyaçolar hünelerlerini gösterirler*” (Salâh Birsal). Sıfat, mecaz Başkalarını aldatarak yalan dolanla iş gören: “*O ne hokkabaz heriftir.*”

kumarbaz: Arapça کیمار + Farsça -bâz

Kumara sevgisi, sürekli kumar oynayan; kumarıcı, bitirimci: “*fakat eskiden zengin bir tüccar, şimdi ise hırpani kılıklı ve meteliksiz bir ihtiyar olan ağız bozuk bir kumarbaz*” (Üstün Dökmen).

kuşbaz: Türkçe kuş + Farsça -bâz

Süs kuşları yetiştiren, kuşçu, kuş meraklısı kimse; isim, tarih Padişahların doğan, şahin gibi av kuşlarını yetiştiren görevli. “*Kuş geçimi mevsimlerinde kuşbazlar, kırlarda kurdukları dikse denilen ağaç dalları üzerini ökselerle donatıp diksenin altına saka, ispinoz, iskete, flürye kuşlarını kafesler içinde koyarlar*” (Musâhipzâde Celâl).

küfûrbaz: Arapça کفر + Farsça -bâz.

Kaba sövgüleri çok kullanan, çok küfreden, ağız bozuk, sövgücü, sövücü. “*Memnû bir mâbede girmiş bir küfûrbaz, bir hâin, bir kâfir heyecânıyla dışarı çıktım.*” (Ömer Seyfeddin).

madrabaz: Farsça madara + Farsça -bâz

Sebze, meyve, hayvan, balık, vb. yiyecekleri yerinden getirerek kâr üzerine koyarak toptan satan kimse; mecaz Hile yapan kimse. “*Sonra bunun madrabazları tutturabildiği fiyata satıyorlar.*” (Burhan Felek).

serbaz: Farsça ser + Farsça -bâz

Yürekli, cesur, sedengeçti, yiğit korkusuz kimse. “*Biz ma'reke-i melâlde serbazız.*” (Azmîzâde Hâletî)

sihirbaz: Arapça sihr +Farsça -bâz

El çabukluğu ve hile ile seyredenleri olmayacak şeylere inandırmayı meslek edinen gösteri sanatçısı. “*Şu delikanlı **sihirbaz** mıdır, nedir..*” (Ahmed Midhat Efendi)

6 - BE- EKİ.

(به - ب) Fars. Sıfat bildiren bir ektir. Türkçede, tekrarlanan ve daha çok zaman ifâde eden iki sözcük arasına getirilerek de kullanılmıştır:

anbean: Arapça ân + Farsça -be + Arapça ân

Gittikçe, yavaş yavaş, zaman ilerledikçe: (Osmanlıcada yazılışı: an-be-an). “*İşçilerin öfkesi **anbean** artmaktaydı.*” (Orhan Kemal).

aybeay: Türkçe ay + Farsça -be + Türkçe ay

Aydan aya, her ay düzenli bir biçimde: “*Şimdilik öyle bir kalabalığımız da yok, **aybeay** beş lira kâfi...*” (Halil İbrahim).

dembedem: Farsça dem + Farsça -be + Farsça dem

Bazen, vakit vakit, Arasıra: “*seyr ider ol iki mülke **dembedem**.* (Aşık Paşa, Garib-name, 1330).

derbeder: sıfat, Farsça der + Farsça -be + Farsça der

Farsça *dar ba dar* در ب در “kapı kapı (dolaşan, dilenen), evsiz barksız, dilenci” deyiminden alıntıdır. Bu deyim Farsça *dar* در “kapı” sözcüğünden türetilmiştir. “*Bu İç Manyâ halkı **derbeder** ve müflis ve bî-hâsıl olmağın.*” (Evliya Çelebi, Seyahatname, 1665).

gülbeşeker: Farsça gul + Farsça -be + Farsça şeker

Gül çiçeği ve şeker ile yapılan macun kıvamında bir reçel türü. “*Tatlı sözünden utanır âb-ı hayât mahvolur / **Gülbeşeker** ne nesnedir kim erişe makâline.*” (Nesîmî).

günbegün: T. gün + Far. -be + T. gün

Gittikçe. Günden güne: “*Emrah’ı çekmekte aşk ile sevdan / Günbegün artmakta derd ile hicran.*” (Erzurumlu Emrah)

katbekat: Türkçe kat + Farsça -be + Türkçe kat

Kat kat, pek çok: “*Allah senden katbekat râzı olsun. Evvel aldandım key (çok) kolay sandım / Katbekat yandım âteş-i aşka*” (Hayâlî).

yüzbeyüz: Türkçe yüz +Farsça -be + Türkçe yüz

Karşı karşıya. “*Sonra bir kez karşılaştılar yüzbeyüz, sonra bir gece akşamı.*” (Selim İleri).

7 - BER- EKİ.

(بر) ön ek. (Fars. ber-) Arapça ve Farsça sözcüklerin başına gelerek sıfat ve zarflar yapar; Türkçedeki “-de” ekiyle “üzeri, üzere, üzerine, üzerinde” vb.nin karşılığıdır.

berceste: Farsça ber- + Farsça ceste

Değeri yüksek olan, seçilmiş.

berdevam: Farsça ber- + Arapça devām

Sürmekte olan, sürüp giden: “*Yüz elli sene evvel türeyen bu âdet hâlâ da berdevam.*” (Yahya Kemal Beyatlı)

berduş: Farsça ber- + Farsça düş

Başıboş, serseri kimse: “*Serseriler, berduşlar, kopuklar başlarını masalara dayayarak sabahlar burada.*” (Salâh Birsell)

berhane: Farsça ber- + Farsça hâne

Büyük, düzensiz, kullanışsız yıkık dökük binâ: “*Öteye baktı, kara kızıl taştan bir berhâne.*” (Aka Gündüz).

berhava: Farsça ber- + Arapça deva

Uçup gitmek, boşa gitmek, ziyan ve hebâ olmak: “*Tövbeler, duâlar hepsi **berhava** mı oldu?*” (Yâkup K. Karaosmanoğlu).

berhayat: Farsça ber- + Arapça hayât

Hayatta olan, canlı, yaşayan (kimse).

berhudar: Farsça ber- + Farsça hûrdâr

Tuttuğu işten semere gören, feyizlenen, mesut, mutlu: “*Hepsi de **berhudar** olalar.*” (Safiye Erol).

berkemal: Farsça ber- + Arapça kemal

Tam ve yolunda: “*Kendisine olan itimat ve sevgimiz **berkemaldir.***” (Feridun Fazıl Tülbentçi)

bertafsil: Farsça ber- + Arapça tafşîl

Ayrıntılı bir biçimde; açık olarak: “*Ayakta duracak takatim yok, yarın hepsini **bertafsil** hikâye ederim.*” (Sermet Muhtar Alus)

bertaraf: Farsça ber- + Arapça taraf

Ortadan kaldırılmıştır.

8 - BER EKİ.

(بر) sîf. (Fars. burden “götürmek”ten ber) Sonuna geldiği sözcüklere “alan, getiren, götüren” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar ve isimler yapar:

dilber: Farsça dil + Farsça -ber

Farsça dilbar دلبەر “alımlı, gönül çelen, güzel kadın, gönül alan” sözcüğünden alıntıdır. Osmanlıcada yazılışı: dil-ber. “*Ala gözlü nazlı **dilber** / Koma beni el yerine*”. (Karacaoğlu).

emirber: askerlik, Arapça emr + Farsça -ber

Emir-taşıyan, orduda subaya hizmet eden ulak” sözcüğünden evrilmiştir. “*Kırk senelik emirberi, aşçısı Hüseyin Çavuş kulede kâhyâlık noktasından ondan sonra gelirdi.*” (Fahri Celâl).

peygamber (peyamber): Farsça peygâm + Farsça -ber

Farsça paygâmbâr پیغامبر “haberci, nebî, yalvaç, resul, yalavaç, elçi, özellikle tanrı elçisi” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça paygâm پیغام veya payâm پیام “haber, ileti”. “*Ey şehîd oğlu şehîd isteme benden makber / Sana âgûşunu açmış duruyor Peygamber*”. (Mehmet Âkif).

rehber: Farsça reh + Farsça -ber

Fars. reh “yol” ve ber “götüren” ile reh-ber. Yol gösteren, kılavuz, delil: “*Ben bunları düşünürken rehberim eliyle bir büyük bina gösterdi.*” (Refik Halit Karay).

rençper: Farsça renç + Farsça -ber

Farsça renc-ber رنچبر “zahmet çeken, emekçi” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça ranc رنچ “emek, sıkıntı, zahmet” ve Farsça ber بر “taşıyan” edatlarının bileşiğidir. Çiftçi, Tarla, bağ, bahçe, yapı ve toprak işlerinde ağır işler yapan uygulayıcı; ırgat: “*Rençperler yukarıdan uzun bir ip salıvererek Jülîde’yi çekmişler*” (Reşat N. Güntekin).

seferber: askerlik, Arapça sefer + Farsça -ber

Savaşa hazırlanmış veya girmiş (askerî kuvvet). “*Hak yolunda yalın kılıç hep seferberiz.*” (Enis B. Koryürek).

9 - (Bİ, BE) EKİ.

(بی) (Fars. bi-) Farsça ve Arapça sözcüklerin başına gelen ve Türkçedeki “-siz, -mez” eklerinin anlamını karşılayan ön ek [Bu ekin kullanılışı çok geniştir; birçok isim ve sıfatın, hatta bâzı Türkçe sözcüklerin başına da getirilmiştir.

beyhude: Farsça bī + Farsça hūde

Boş, gereksiz, faydasız: “*Bu beyhūde sual, dünya dnya olalı belki yüz binlerce defa sorulmuştur.*” (Ahmet Hâşim).

beynamaz: Farsça bī + Farsça namaz

Namazsız, namaz kılmayan, namazı özürsüz terkeden (kimse): “*Hep sizin yüzünüzden. İki cami arasında kalmış beynamaz gibiyiz...*” (Yusuf Ziya Bahadınlı)

bîaman: Farsça bī + Arapça amān

Amansız, aman vermeyen, insafsız, merhametsiz: “*Müthiş ve bîaman bir katliamdı.*” (Cenap Şahâbeddin).

bibaht: Farsça bī + Farsça baht

Şanssız, bahtsız, uygunsuz talih: “*Bibaht kızımız henüz cahil, mahcup, gözü açılmamış.*” (Sermet Muhtar Alus)

biçare: Farsça bī + Farsça çare

Âciz, zavallı, çaresiz sözcüğünden alıntıdır. “*iy kamu bî-çareye feryād-res İey tüm çaresizlerin feryadına kulak veren*” (Aşık Paşa, Garib-name, 1330)

bigâne: Farsça bī + Farsça gāne

Kayıtsız, ilgisiz, alâkasız, lâkayt: “*Bigâne durmayın bu kadar âşinânıza*” (Abdülhak Hâmit)

bigünah: Farsça bī + Farsça gunāh

Günahsız, suçsuz, mâsum: “*Sabret Nerîman, bigünah olduğunu biliyorum.*” (Hüseyin R. Gürpınar).

bîhaber: Farsça bî + Arapça haber

Bilgisiz; “Zümrüt gözlü baharın ortaya çıkmasını **bîhaber** / Sararmış genişliğin üstüne eğilmişler” (Ömer Bedrettin Uşaklı).

biilaç: Farsça bî + Arapça 'ilâc

Dermansız, tedavisi olmayan sözcüğünden alıntıdır. “Kim bilir, saat kaçlara kadar aç ve **biilaç** duracağız.” (Sermet Muhtar Alus)

bikes: Farsça bî + Farsça kes

Kimsesiz bir biçimde: “Memleket öksüz, **bikes** ve sahipsiz kalakalmıştır.” (Sâmiha Ayverdi)

bitap: Farsça bî + Farsça tâb

Bitkin: “Ben yorgunluktan **bitap** uyumuş kalmıştım.” (Kemal Bilbaşar)

bitaraf: Farsça bî + Arapça taraf

Tarafsız: “Ben **bitaraf** değil bir tarafım diyordu.” (Falih Rıfkı Atay)

bîvefâ: Farsça bî + Arapça vefa

Çaresiz, zavallı. “Selim bütün halinden bu kadar **biçare** ve gelmeye bir şıklık görmemişti.” (Ahmet Hamdi Tanpınar).

Vefasız. “Andım o **bivefayı**, garibane ağladım.” (Recaizade Mahmut Ekrem).

bizar: Farsça bî + Farsça zâr

Tedirgin, usanmış, rahatsız: “Bu sineklerden pek **bîzârım**.” (Burhan Felek).

10 - ÇE EKİ.

Fars. (جه) ek. (Fars. -çe) sözcüklerin sonuna gelerek küçültme anlamı verir bir ekidir.

lügatçe: Arapça luğat + Farsça -çe

Dilin bir kısım kelimelerini veya belli bir konuya âit kelimeleri içine alan küçük sözlük; Herhangi bir eserin sonunda yer alan ek sözlük. “Bu **lügatçe** sonraki sayılarda da devam etmiş ve ikinci sayısının Ahmet Nushi ile ortaklaşa neşredilmiştir.” (Ahmet Bozdoğan).

11 - DAN EKİ.

(دان) ek. (Fars. -dān) sözcüklerin sonuna gelerek yer, tutan, alan, taşıyan, mahfaza, kap ve âlet isimleri yapar.

buhurdan: Arapça bahūr + Farsça -dān

Tütsü kabı, içinde buhur yakılan kap, buhurluk sözcüğünden alıntıdır.

“*bir sim-âvân [gümüş suyu] buhûrdân ve gülâbdân ve bir re’s küheylân at alup*” (Evliya Çelebi, Seyahatname, 1665).

camadan: Farsça cāme + Farsça -dān

(Fars. cāme “elbise”den -dān ekiyle cāme-dān > camadan) Kol ve yaka kenarları sırmayla, ipekle işlenmiş, kısa kollu veya kolsuz, çapraz düğmeli, kadifeden yâhut çuhadan yapılmış bir çeşit kısa yelek:

“*Sırtlarına da çuhadan, dar mı dar bir camadan geçirirler*” (Salâh Birsal)

cüzdān: Ar. cuz' + Far. -dān

Üstte taşınması gereken para, kâğıt vb. şeyleri koymaya yarayan, cebe girecek büyüklükte çanta: “*Şurada burada dağıttığı avuç dolusu altınların, cüzdān dolusu eshâmın hikâyesi günün birinde ya bir intihârın yâhut da ânî bir kazânın son vermesine kadar dillerde dolaşır.*” (Ahmet H. Tanpınar).

çaydan (çaydanlık): Farsça çay + Farsça -dān

çay ve Fars. -dān ekiyle çay-dān “içinde çay pişirilen kap”, -dān ekinin fonksiyonunun unutulması üzerine ek yığılmasıyla çay-dan-lık) İçinde çay pişirilen kap, çay ibriği, demlik: “*Aşağı indim, çaydanlık bakır mangalın kenarında küle gömülmüş demleniyor.*” (Yusuf Z. Ortaç).

gülābdān: Farsça gul + Farsça āb + Farsça -dān

“Gül suyu şişesi” sözcüğünden alıntıdır. Gül suyu serpmek için kullanılan, karın kısmı şişkin, uzun boyunlu, ağzı delikli, camdan veya

mâdenden ufak kap: “*Dînî nidâların üstüne bûlbûllerin nağmeleri gülabdanlardan dökülen damlalar gibi serpilirdi*” (Rûşen E. Ünaydın).

güldan: Farsça gul + Farsça -dân

Çiçek konulan kap, çiçeklik; vazo, içine konan kap, gül mahfazasıdır.

iğnedan: Türkçe iğne + Farsça -dân

İğnelik, içine iğne konan kutu: “*Kadife iğnedanlığa sokulmuş tek taşlı yâkuttan birer boyunbağı iğnesiydi.*” (Refik H. Karay).

kalemdan: Arapça kalem + Farsça -dân

Kalem konan kutu, kalem mahfazası, kalemlik: “*Üstündeki beş hokkâlî yazı takımına, kalemdan ve divitlere, hünnap kalem açacağına dokunmasa bile korkmadan yaklaşabilmişti.*” (Sevinç Çokum).

nüktedan: Arapça nukte + Farsça -dân

Nükteli söz söyleyen, nükte yapmakta mâhir olan (kimse), nükteci: “*Bu acı adam, tatlı ve nüktedandı.*” (Yusuf Ziya Ortaç).

sudan: Türkçe su + Farsça -dân

“su-dan-lık”, berberlerde saç ıslatmak için kullanılan su şişeleri (Vecihe Hatiboğlu).

şamdan: Arapça şem’ + Farsça -dân

Üzerine kandil, mum veya herhangi bir ışık kaynağı konulan yüksek tablo; mumluk, çırakma: “*Masa üstünde duran şamdan yanar bir mum pencereye doğru yanaştı.*” (Refik Halit Karay).

şirdan: Farsça şir + Farsça -dân

(Fars. şir “süt” ve -dân ekiyle şir-dân) Geviş getiren hayvanlarda, kırıksık iç yüzü devamlı olarak mîde suyu ile ıslanan ve çiğnenmiş besinleri sindirme işini yapan mîdenin dördüncü bölümü.

yağdan: Türkçe yağ + Farsça -dān

Makineleri, kapı ve pencerelerin iyi işlemeyen menteşelerini yağlamak için kullanılan, ufak depo gibi bir kısmı ve ince uzun bir borusu olan yağ kabı.

zindan: Farsça zin + Farsça -dān

İçine tutukluların, hükümlülerin konulduğu kapalı yer: “*Dünyâyı îdam mahkûmlarıyla dolu bir zindana benzeten hakîm doğru düşünmüş.*” (Yâkup K. Karaosmanoğlu).

12 - DAR EKİ.

Farsça +*dār* دار “[bileşik adlarda] tutan, sahip olan, Türkçe -li, -ci” eklerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu edat Farsça *dāştan*, *dār-* داشتن, دار “tutmak, sahip olmak, malik olmak” fiilinden türetilmiştir.

ahenktar: Farsça āheng + Farsça -dār

Farsça āhang آهنگ “uyum, özellikle ses uyumu, armoni” sözcüğünden alıntıdır. Kulağa, göze ve rûha hoş gelecek düzende (ses, renk, hareket vb.), âhenkli: “*Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecek.*” (Atatürk).

alakadar: Arapça ‘alāka + Farsça -dār

İlgili, alakalı: “*Kendi heyecânından fazla onunki ile alâkadar.*” (Rûşen E. Ünaydın).

alemdar: Arapça ‘alem + Farsça -dār

Bayrağı veya sancağı taşıyan kimse; önder: “*Esnâ-yı mukâtelede Zeyd bin Hâris alemdar (...) idî*” (Fuzûlî).

aleyhtar: Arapça ‘aleyh + Farsça -dār

Bir işe, davranışa veya düşünceye karşı çıkan, karşı olan; karşıtçı. “... *mevcut milliyetperverliğe, Türkçülüğe aleyhtar geçinenlerin lisanda,*

edebiyatta, sanatta, siyasette pek amacını itiraf edemedikleri gayeleri nedir?” (Ömer Seyfettin).

bayraktar: Türkçe bayrak + Farsça -dār

Bayrağı görevlile görevli kimse: “*Ay yıldızının arkasından geldiğini söylediğim zaman beni omuzlarına aldılar, bayraktarın arkasında, ay yıldızının altında yürüttüler.*” (Halide Edip Adıvar).

cazibedar: Arapça cāzibe + Farsça -dār

Çekici, alımlı, cazibesi olan, cazibeli. “*emşîresinin bu kadar cāzibedar olduğuna dikkat etmemiştir.*” (Hâlîl Ziya Uşaklıgil).

çuhadar: Farsça çūh + Farsça -dār

Eskiden saraylarda, konaklarda, resmî dâirelerde kendilerine her şey emredilen güvenilir uşak, başhademe: “**Çuhadar** da kahvesini içtikten sonra bilinen..” (Ata Atun)

deftardar: Arapça defter + Farsça -dār

Defter tutan. Devletin gelir ve masraflarını tutan vazifeli memur. Eskiden Maliye Nazırı bu nam ile anılırdı. Bir vilayetin maliye işlerine bakan memur. “**Deftardar**, mülkiyet açıklamaları gibi defter tutarları ve kalede çok sayıda silah tutarları ağalar içinde az sayıdaki efendi barındırmalarıdır.” (Mahir Aydın).

dindar: Arapça dīn + Farsça -dār

Allah'a bağlanmış olan kimse; Dini kaidelere hakkıyla riayet eden, dininin emirlerini yerine getiren, mütedeyyin. “*Dualarında hep hayırlı olsun, dindar evlat isterdi.*” (Ömer Seyfettin).

dizdar: Farsça diz + Farsça -dār

(Fars. diz “kale” ve dār “tutan, muhâfaza eden” ile diz-dār) Kale muhâfızı ya da bekçisi: “*Bunlar şehir subaşısının adamları, dizdarlardı. Kol geziyorlardı.*” (Ömer Seyfettin)

dümdar: Farsça dum + Farsça -dār

(Fars. dum “kuyruk” ve dār “tutan, muhâfaza eden” ile dum-dār) asker. Yürüyüş hâlindeki ordu birliklerinin güvenliğini sağlamak için geriden gelen kuvvet, artçı: “*Teke aralarından ayrıldı, geriye döndü, âdetâ **dümdar** vazîfesini yapıyordu.*” (Refik H. Karay).

emektar: Türkçe emek + Farsça -dār

Bir görevde uzun süre kalıp o işe emeği geçmiş olan (kimse). “*Raşit çocuk, **emektar** hizmetçimiz ve sütannemin oğluydu*”. (R. N. Güntekin).

giriftar: Farsça girif + Farsça -dār

Düşkün, tutsak, tutulmuş, yakalanmış, tutkun, müptelâ: “***Giriftâr** olduğun sevdâ-yı aşka / Lisân-ı hâl ile tezkâr edersin.*” (Hersekli Ârif Hikmet).

haberdar: Arapça haber + Farsça -dār

Bilgili, haberli, “*Olup bitenden **haberdardır.***”

havadar: Arapça hevâ + Farsça -dār

Yaşamak için serbest oksijene ihtiyaç duyan mikroorganizmalar. “*Yüksek, **havadar**, nezaretli bir ev*” (Sermet Muhtar Aluş).

hazinedar: Arapça hazîne + Farsça -dār

Bir hazîneyi korumak ve yönetmekle görevli kimse: “*Paşa, hazînedârını çağırıp gizlice kulağına bir şey söyler. İzzet’e de yarın **hazînedârı** görmesini tembih eder.*” (Fâik Reşat).

hissedar: Arapça hisşe + Farsça -dār

Herhangi bir şeyde hissesi olan, payı bulunan kimse, ortak. “*Her kimin ayağına bir diken batsa eleminden ben de **hissedar** olurum*” (Muallim Nâci).

hükümdar: Arapça hukm+ Far. -dār

Taht sahibi devlet başkanı, Padişah, hüküm sahibi.

kafadar: Arapça *kaḫā* + Farsça -dār

Görüş ve anlayışları birbirine uyan kimselerden her biri; baştaş, büzüktaş, kafa, kafadaş, kafa dengi.

kasadar: İtalyanca *cassa* + Farsça -dār

Kasiyer. Ticari işletmelerde kasada oturarak para veren ve alan kişidir. “*Sonra dolgu dahanca bir maaşla bir yığın eşya kasadar oldu.*” (Reşat Nuri Güntekin).

kıymettar: Arapça *kiymet* + Farsça -dār

Kıymetli, değerli: “*On beş sâniye evvel görülmüş rûhânî bir rü'yâ-yı kıymettar gibi.*” (Ömer Seyfeddin).

kindar: Farsça *kin* + Farsça -dar

Kin tutan. İçinde kin ve garez besliyen. Öc ve intikam almağa düşkünlük. “*Kuru, kemikli yüzü solgun, duruşu ciddi, kara gözleri kindardi.*” (Kerim Korcan).

lehtar: Arapça *leh* + Farsça -dār

Yandaş, taraftar; eskimiş, ekonomi Senet metninde, senet bedelinin kendisine ödenmesi yazılı olan kişi: “*teklifine lehtar olmakla beraber.*” (Cumhuriyet gazete, 1930)

makastar: Arapça *mikaşş* + Farsça -dār

Demir yollarında makası idâre eden görevli, makasçı.

manidar: Arapça *ma'nî* + Farsça -dār

Anlamalı olan, manalı. “*Soruyu soruşum da ses tonu da manidardi.*” (A. Ümit).

mihmandar: Farsça *mihmân* + Farsça -dār

Fars. *mihmân* “*misâfir*” resmî konukları ağırlamak ve onları yönetmekle görevlendirilen kimse, konukçu, gönül borçlusı; Misafirperver hizmet ve yardım eden. Misafirleri ağırlayan. Misafirperver hizmet ve yardım eden. Misafirleri ağırlayan.

minnettâr: Arapça minnet + Farsça -dâr

Yapılan bir iyiliğe karşı kendisini borçlu hisseden, minnet duyan kimse:
“Çocuklarıma karşı gösterdiğiniz ihtimam ve alakaya bilhassa **minnettârım**.” (Etem İzzet Benice).

mühürdar: Farsça mühür + Farsça -dâr

Osmanlı devlet teşkilâtında vezir, vâli vb. devlet büyüğünün mührünü taşımak ve o makamla ilgili evrâkı mühürlemekle görevli memur, maiyet memuru: “**Mühürdar**, vezirin mührünü muhafaza eden ve gene onun emriyle kullanabilen adamdı.” (Sâmiha Ayverdi)

namdar: Farsça nâm + Farsça -dâr

Ünlü, meşhur, süresiz: “**Erenköy’ün en namdar bir sporcusu sayılırdı**.” (Ömer Seyfeddin).

payidar: Farsça pây + Farsça -dâr

(Fars. pây “ayak” ve dâr “tutan” ile pây-dâr) Kalıcı, devamlı, sâbit; Sonsuza kadar yaşayacak ve kalıcı olan: “**Böyle bir siyaset, sabit ve payidar bir membadan çıkar**.” (Memduh Şevket Esendal).

pişdar: Farsça piş + Farsça -dâr

(Fars. piş “ön” ve dâr “tutan” ile piş-dâr) Önden giden kimse, öncü: “**Pişdarlarımız son dağların üstünden İzmir’e bakıyor**.” (Falih Rıfkı Atay)

sancaktar: Türkçe sancak + Farsça -dâr

Sancak taşıyan veya muhafaza etmeyen kimse: “**Anahtar ağası, vekilharç, sancaktar, tuğcubaşı, tütüncübaşı...**” (Sâmiha Ayverdi).

sermayedar: Farsça sermaye + Farsça -dâr

Sermayeci, anamalcı, kapitalist; sermayesi olan.

serdar: Farsça ser + Farsça -dār

(Fars. ser “baş” ve dār “tutan” ile ser-dār), baş veren, başçı, başkumandan, başbuğ (askeri komutan) Osmanlı İmparatorluğu'nda başkomutan: “*Bu selvi ormanının içinde nice vezirler, **serdarlar**, kazaskerler medfundur.*” (Sermet Muhtar Alus)

silahtar: Arapça silāh + Farsça -dār

Pâdişâhı veya sadrâzam, vezir, beylerbeyi gibi bir devlet büyüğünü korumakla, silâhlarını muhâfaza etmek ve bakımını yapmakla görevli kimse: “*Mahmut Ağa ayrılmadan **silâhtar** kutuları getirdi.*” (Ömer Seyfeddin).

tahsildar: Arapça taḥṣīl + Farsça -dār

Vergi ve alacakları toplayan görevli kimse, alımcı, vergici; Devlet gelirlerini görevi olarak toplayan, tahsil etmeyen memur. (Osmanlıcada yazılışı: tahsildâr). “***Tahsildar** köye gelip muhtarın evine posta atar, mutlak bir hakimiyet kurarak kara kaplı geniş resmî defterini dizlerinin üzerine yerleştirerek birinci haneden başlayarak işe koyulurdu.*” (Ali Kurdoğlu).

taftar: Arapça ṭaraf + Farsça -dār

Yandaş, bir tarafı destekleyen, birinin tarafını veya bir fikri tutan kimse: “*Hisar’ı harap hâlinde muhâfaza etmeye **taftarım***” (Yahyâ Kemal).

tezgâhtar: Far. destgâh + Farsça -dār

Kahve, gazino, mağaza gibi yerlerde tezgâh başında duran ve satış yapan kimse: “*Bizim hatun bir manifatura dağıtımı **tezgâhtardı.***” (Nâzım Hikmet).

veznedar: Arapça vezne + Farsça -dār

Veznecidir, tatarıcı, veznede para alıp vermekle görevli kimse, kasadar, sandık emîni: “*Verilen keseler bağılı idi. Çorbacı veya bölükbaşılar bu keseleri ruznâmecî, veznedar ve yeniçeri kâtibi huzûrunda alırlardı.*” (İsmâil H. Uzunçarşılı).

13 - Der eki.

(در) ön ek Farsça Başına geldiği sözcüklere “-de, içinde” anlamı katarak zarflar yapar.

derakap: Farsça -der + Farsça 'akab

Hemen, hemen arkasından, arkası sıra, akabinde: “Fakat Nihat’ın hayat verici huzûru bu siyah endişeleri **derakap** dağıtırdı.” (Hüseyn C. Yalçın).

dercep: Farsça -der + Arapça ceyb

Hakkı olmayan parayı veya malı zimmetine geçirme.

derdest: Farsça -der + Farsça dest

Farsça dar daft “tutma, elde, yakalanmış, tutuklu” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça daft “el” sözcüğünden türetilmiştir. “*Çatalı, bıçağı tekrar **derdest** ile sözüne devam eyledi.*” (Recâîzâde M. Ekrem).

derhâl: Farsça -der + Arapça hâl

O anda, çabucak, hemen, hiç vakit geçirmeksizin, şimdiki zaman, süratle, âcilen: “*zağm ura **derhâl** bulursa sana yol/yol bulursa derhal dış vurur.*” (Aşık Paşa, Garib-name, 1330)

derhâtir: Farsça -der + Arapça hâtir

Hatırda, anımsama: “*İşte **derhâtir** ediyorum, on beş sene evvel beni ilk sabah namazına kaldırmış idi.*” (Ömer Seyfeddin)

derkenar: Farsça -der + Arapça kenar

Kenarda, yanında (zarf); sayfa kenarı, çıkma, hamış: “*Bir **derkenar** yazacak oldu ancak ona da karar veremedi.*” (Memduh Şevket Esenal)

dermeyan: Farsça -der + Farsça meyan

Ortada, ortaya konmuş: Hûblar zânû-be-zânû câm-ı zerrin dermeyan (Şeyhülislâm Yahyâ).

derpiş: Farsça -der + Farsça pīş

Bu sözcük Farsça pīş پیش “ön” sözcüğünden türetilmiştir. Öngörme, önde, göz önünde tutma, aklından geçirme, sözcüğünden alıntıdır:

“O perîşanlığı **derpiş** edemez çünkü hayâl.” (Mehmet Âkif)

deruhte: Farsça -der + Farsça 'uhde

Üzerine alma, üstlenme, yüklenme: “**Der'uhde-i mes'ûliyyet.**”

peyderpey: Farsça pey + -der + Farsça pey

Bu deyim Farsça pey “ayak, adım, art, arka” sözcüğünden türetilmiştir.

Azar azar, art arda, bölüm bölüm, yavaş yavaş: “*Uyuyanlar uyanır peyderpey.*” (Cenap Şahâbeddin)

14 - ENGİZ EKİ.

Sonuna geldiği sözcüklere “harekete getiren, uyandıran, koparan, karıştıran” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar.

esrarengiz: Arapça esrâr + Farsça -engiz

Gizlerle, sırlarla örtülü, esrarlı; Esrarlı, gizli, ürperti verici. “*Evinden kaçmam lazım gelirken, Zekeriya sofrasının esrarengizliğini öğrenmek için cazibesine kapıldım.*” (A. Gündüz).

dehşetengiz: Arapça dehşet + Farsça -engiz

Arapça *dahşa*(t) “korku” ve Farsça engiz “uyandıran” sözcüklerinin bileşiğidir. Çok dehşet verici. Dehşetli, Çok korkutucu, dehşete saçan:

dehşetengiz: *Müdhîş.* (Ahmed Vefik Paşa, Lehce-ı Osmani, 1876).

15 - GÂH EKİ.

(گاہ - گاہ) ek. (Fars. -gâh > -geh) Farsça ve Arapça sözcüklerin sonuna gelerek yer ve zaman, makam bildiren türemiş isimler yapar.

bargâh: Farsça bār + Farsça -gâh

İzinle girilecek yer. Padişah divanhanesi. (Osmanlıcada yazılışı: bargâh).

“Hiç kimse Nuşirevan'ın **bargâhına** haksızlık yapıldı iddiasıyla **karşılanmadı** ve kimse kimseye zulmetmedi.” (Muhsin Kadioğlu).

dergâh: Farsça der + Farsça -gâh

Kapı mahalli, eşik sözcüğünden alıntıdır; Huzur, kat; (Der-geh) f. Cenab-ı Hakk'a ibadet edilen yer. (Osmanlıcada yazılışı: dergâh). “*Biçare Yunus'un çoktur günahı / Hakk'ın **dergâhına** yüz tutmuşum ben*” (Yunus Emre).

girizgâh: Farsça gürîz + Farsça -gâh

Girişlik, kaçacak yer, sığınak, bir şey anlatmaya başlamadan önce sözü asıl konuya getirmek için söylenen giriş sözleri, söz başlangıcı. “*Merakımızı uyandıracak bir **girizgâh** yapınca, hiç yemek düşünecek hâlim kalmamıştı.*” (Ahmet Ümit)

güzergâh: Farsça guzer + Farsça -gâh

Yol üstü uğranılacak, geçilecek yer: “*Dönüş yolumuz, Ayazağa, Kâğıthane **güzergâhı** idi.*” (Sâmiha Ayverdi)

ibadetgâh: Arapça 'ibâdet + Farsça -gâh

Kanunlarla ilgili bir yemek, bir mezhebe ait ibadetlerin icrasına dağıtımı olunan yerler. Mabet, tapınak, ibadethane. (Osmanlıcada yazılışı: ibadetgâh).

ikametgâh: Arapça iḳâmet + Farsça -gâh

İkamet edilen, oturulan yer, konut; Yerleşme yeri; Yerleşge; yasal konut; Ev, Hane. (Osmanlıcada yazılışı: ikametgâh)

istinâtgâh: Arapça istinât + Farsça -gâh

Dayanacak, güvenecek yer, dayanak: “*Benim istinatgâhim ancak Cenâb-ı Hak'tır.*” (Şemseddin Sâmî).

karargâh: Arapça karar + Farsça -gâh

Karar yeri. Savaş esnasında ordunun uzun bir süre veya geçici olarak konakladığı yer: “*Siper başları, büyük karargâhın çevresi hep nöbetçi dolu idi.*” (Ömer Seyfettin).

namazgâh: Farsça namâz + Farsça -gâh

Namaz kılınan yer. İbadetgâh, eskiden şehir dışında, kırdan ve sed üzerinde mihrap konulmak üzere kılınmak için yapılan yere verilen addır. Açıkta namaz malzemeleri için hazırlanmış olan ve kible yönüne doğru dikili bir taş bulunan yerde; Musalla: “*Yanımda kırık taş bakılırsa bir eski namazgâhtir.*” (Reşat Nuri Güntekin).

nişangâh: Farsça nişân + Farsça -gâh

Ateşli silahlarda hedefin uzaklığına ve içerdiği yerin uzaklıklarına göre dağılması gereken zirve açısını veren, silah bu hedefe doğrultmaya yarayan alet; Üzerinde mesafe taksimatı olan gez; Hedef yeri. Nişan tahtası.

ordugâh: Türkçe ordu + Farsça -gâh

Ordunun savaş sırasında kapladığı alan; Ordunun konakladığı yerde. “*Komanova'ya giden derenin içinde ordugâh kurduk.*” (Ömer Seyfettin).

tezgâh: Farsça dest + Farsça -gâh

Dükkanlarda satıcıların önünde bulunan uzun masa: “*Tezgâh üstüne yığılan toplara görmeden bakıyorum.*” (Yusuf Z. Ortaç)

ticaretgâh: Arapça ticâret + Farsça -gâh

Ticaret yapılan yer, ticârethâne, ticaret yeri. (Osmanlıcada yazılışı: ticaretgâh).

ziyaretgâh: Arapça ziyâret + Farsça -gâh

Hayır işlemek veya saygı göstermiş olmak için ziyaret edilen yer, ziyaret yeri. “*Ertesi gün çevre halkından kıyıya vuran cesedini bulur, şimdi ziyaretgâh olan yere gömerler.*” (Adnan Özyalçiner)

16 - GÂN EKİ.

(گان) (Fars. -gân) Sonu -e ile biten sözcüklere getirilen Farsça çoğul yapmak için sözcüğün sonuna gelir bir ektir.

bendegân: Farsça bende + Farsça -gân

Bendenin çoğulu, bağlanmışlar, bağlılar, kullar/köleler. Padişahın özel hizmetini gören kimselere bu ad verilir.

bezirgân: Farsça bâzer + Farsça -gân

Tüccar, tacir, dükkâncı: “*Bezirgânbaşı bir gürz kaldırmış, Köroğlu’na sallıyor ki aman Allah tam Köroğlu’nun iki misli var.*” (Yaşar Kemal).

17 - GER EKİ.

(گر) ek. (Fars. -gâr > -ger) Sonuna geldiği sözcüklere “-li, -ci, eden, edici” anlamı katarak Farsça usûlüyle türemiş sıfat ve isimler yapar.

kimyager: Arapça kîmyâ’ + Farsça -ger

Üniversitelerin fen fakültelerinin kimya lisans mezunu olan kişi; Kimyacıdır.

18 - GİR EKİ.

(گیر) sıf. (Fars. giriften “tutmak”tan gîr) Sonuna geldiği sözcüklere “tutan, tutucu, sahip olan, alan, zapteden; yayılan, yayıcı” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar:

beygir: Farsça bār + Farsça gîr

(Fars. bār “yük” ve gir “tutan” ile bār-gir’den benzeşmezlikle beygir)
Yük taşıyan ve araba çeken at. “*Paçaları sıvadı, bir beygir kiralayıp köy köy dolaştı.*” (Ercüment Ekrem Talu)

cihangîr: Farsça cihân + Farsça -gîr

Dünyaya egemen olan, dünyayı zapteden kimse; Dünyanın büyük bir bölümünü eline geçiren kimse. “*Bu yeryüzünden nice cihangirler geçip gitmiştir.*” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu).

çilingîr: Farsça cilân + Farsça -gîr

Farsça cilan kilit, anahtar demektir. Anahtarcı. “*Ferid’in odasında ondan evvel oturan çilingirin kapıya kilit yaptığını anlatmıştı.*” (Peyâmi Safâ)

kevgîr: Farsça kef + Farsça -gîr

Farsça kefk köpük demektir. Sulu şeyleri süzmekte kullanılan delikli yayvan kap: “*Duvarın o yanını kevgir gibi delik deşik etti.*” (Ahmed Midhat Efendi).

peşgîr (peşkir): Farsça pîş + Farsça -gîr

Fars. piş ön demektir. Pamuk ipliğinden dokunmuş havlu; peçete: “*Önüme peşkir koyup zibâ tıraş etti beni.*” (Âşık Ömer).

tarafgîr: Arapça taraf + Farsça -gîr

Taraf tutan, bir tarafı kayıran (kimse).

19 - GÜZÂR EKİ.

Fars. guzârden “ödemek, edâ etmek”ten guzâr) Sonuna geldiği sözcüklere “yapan, yerine getiren, ödeyen” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar.

işgüzâr: Türkçe iş + Farsça -guzâr

Eli işe yatkın, becerikli (kimse); Becerikli, çalışkan. “*Evde oldukça işguzar bir kadın gibiydi.*” (Reşat N. Güntekin).

maslahatgüzâr: Arapça maşlahat + Farsça -guzâr

Bir büyükelçinin temsilci olarak bulunduğu ülkenin çıkması durumunda veya ülkeye varmadan önce ona vekâlet eden diplomat; işgüder; İş bilir, İş bitiren, becerikli: “*Yarar **maslahatgüzâr** her hizmetin uhdesinden gelirdi.*” (Sehî Bey Tezkiresi).

20 - KÂR EKİ.

(كار) ek. (Fars. -kâr) Sonuna geldiği isimlere “-li, -ci” ekleri ve “eden, edici” sözcükleri gibi fâillik ve sâhiplik mânâsı katarak Farsça usûlüyle birleşik sözcükler yapar.

bestekâr: Farsça bestekâr

Bestelleyen; Besteci. (Osmanlıcada yazılışı: beste-kâr) “*Büyük bir şair, sıradışı bir **bestekârdi.***” (Peyami Safa).

cefakâr: Arapça cefâ + Farsça -kâr

Büyük çocuklara, üzüntülere katlanmış, cefalı; Eziyet eden, eziyet veren. “*Benim anam **cefakâr** bir kadındı Gülnaz.*” (Şükran Engin Atmaca).

cilvekâr: Farsça cilvekâr Farsça -kâr

Cilveli, nazenin. “*Herkesle şakalaşiyordu; daima neşeli, keyifli, **cilvekâr** bir kadındı.*” (Ercüment Ekrem Talu).

cüretkâr: Arapça cur’et + Farsça -kâr

Atak, cesur, cesaretli, yiğit, yürekli, delikanlı, atılgan, gözüpek. “*Dün gece oyunu orijinaldi; sürekli, cesurca, **cüretkâr** bir şeydi.*” (Refik Halit Karay).

davetkâr: Arapça da’vet + Farsça -kâr

Çağırın, davet eden (bakış, davranış vb.). “*Vapur, pırıl pırıl ışıklarıyla gündüzkinden bir kat daha **davetkârdi.***” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

efsunkâr: Farsça efsun + Farsça -kâr

Yaramazlık yapan, serseri erkek çocuk; sihirli.

günahkâr: Farsça gunâh + Farsça -kâr

Günah işleyen, günahlı. “*Vakit vakit gözünü kapatarak o herkesin / Ah yaratan sevda adlı **günahkârı** düşündün mü?*” (Enis Behiç Koryürek).

hilekâr: Arapça hîle + Farsça -kâr

Hileci, hilebaz. “*Münafık, **hilekâr**, mürâi bir adam olarak mezun olmuştunuz.*” (Ercüment Ekrem Talu).

hizmetkâr: Arapça hizmet + Farsça -kâr

Hizmet eden kimse, hizmetçi [Daha çok erkekler için kullanılır]: “*Hissetle meşhur Ebussuud, bir gece uyandığında bir gürültü işitip bu gürültü nedir diye **hizmetkârına** sorar.*” (Fâik Reşat).

hünkâr: Farsça hun + Farsça kâr

Hükümdar, Uğurlu sultan, Padişah. Hünkâr dairesi. Hünkâr yaveri.

hürmetkâr: Arapça hürmet + Farsça -kâr

Hürmet eden, Saygılı kimse ya da onun davranışı. “*Hakkında sarf edilen alaycı sözlere mukabil şimdi takdirler, **hürmetkâr** iltifatlarla karşılanıyordu.*” (Asaf Halet Çelebi).

husumetkâr: Arapça huşümet+ Farsça -kâr

Düşmanlık besleyen, kin güden (kimse). “*Eniştesinin güvenliliğinden cesaret alarak ablasının **husumetkâr** davranması, evdeki mevkisini güçlendiriyordu.*” (Ercüment Ekrem Talu).

iltifatkâr: Arapça iltifat + Farsça -kâr

Hal hatır sorup gönül alan; İltifat eden, mültefit. Güler yüz gösteren, hoş davranan. (Osmanlıcada yazılışı: iltifatkâr)

itaatkâr: Arapça itâ'at+ Farsça -kâr

Uysal, itaatli, mutî.

isyankâr: Arapça 'işyân + Farsça -kâr

Başkaldırıcı, isyancı, asi. “*Bey soylu ailelerin isimlerinin listesi hemen her zaman bir **isyankâr** çıkar.*” (Selim İleri).

kalemkâr: Arapça kalem + Farsça -kâr

Tülbent veya ince kumaş üzerine fırça ile söz veren yazmacı; Düğünlerde kadınların makyajını yapan kimse: “*Yine bir düğün günü ahali yiyip içip eğlenirken **kalemkâr** hatun, gelini dizinin merkezine oturtulmuş, makyajını yapıyormuş.*” (Selcen Yüksel Arvas).

kanaatkâr: Arapça kanâ'at + Farsça -kâr

Yetingen; Kanaat sahibi. Kanaat edip az şeyle iktifa eden. “*Ama üçüncü bekçi, onlara bağlı olarak daha genç ve daha az **kanaatkâr** olan, haksızlığa sineye çekmedi*”. (E. Şafak)

muhafazakâr: Arapça muhâfaza + Farsça -kâr

Millî, mânevî değerlere, eserlere, âdet ve geleneklere bağlı olan, onları korumak, yaşatmak, devam ettirmek isteyen kimse. “*Halbuki o da mensup olduğu klik de kemikleşmiş klasik ölçülerin dört duvarı arasına sıkışıp kalmış aşırı **muhâfazakârlardı.***” (Sâmiha Ayverdi).

namuskâr: Arapça nâmûs + Farsça -kâr

Namuslu, namusuna düşkün. “*İstanbul'un solgun ve mahzun seması altında kaynayan dindar, **namuskâr** ve hararetili bir kan vardır.*” (Ali Fuat Cebesoy).

riayatkâr: Arapça ri'âvet + Farsça -kâr

Uyan, hürmetkar, itaatkar. Sevgi ve saygı gösteriliyor. “*Mevzuata riayatkâr olmak lazımdır*”. (R. N. Güntekin).

riyakâr: Arapça riyâ + Farsça -kâr

İkiyüzlü. “*Ah bu yarım sarhoşluk! İnsanı yalan söylüyor, riyakâr ediyor, lafını şaşırtıyor.*” (Sait Faik Abasıyanık).

sahtekâr: Farsça sāhtekâr

Düzmeci, sahteci, sahte iş yapan, hilekar. Kalpazan. “*Behiç yalancı, sahtekâr, hodbin ve nankördü ama sevimliydî.*” (Peyami Safa).

sanatkâr: Arapça şan‘at + Farsça -kâr

El ile yaptığı işi kendisine mesleki edinen işçi veya usta. “*Eseri takdir edilmeyen bir sanatkâr eleme duydum.*” (Ömer Seyfettin).

sitemkâr: Farsça sitemkâr

Haksızlık ve zulüm yapan. Zalim, Sitem düzenleyici, sitemli, sitem eden: “*Avâm ile nice bir kâr u bâzâr / Yanıldın yolunu oldun sitemkâr.*” (Şemseddin Sivâsî)

şivekâr: Farsça şivekâr

İşveli, Nazlı, edalı, cilveli: “*Bir şûh-ı şivekâr esîr etti kim beni / Ne öldürdü cefâsı ne gamdan aman verir.*” (Nef‘î).

tahripkâr: Arapça tahrîb + Farsça -kâr

Yıkıcı, yıkan, zarar veren, tahrip eden. “*Antep binaları, her ne kadar taştan yapılmış ise de zaman zaman tahripkâr yangınlara maruz kalmaktan kurtulamamıştır.*” (Nusret Çam).

takdirkâr: Arapça taqdîr + Farsça -kâr

Takdir eden, beğenen: “*Birkaç gün sonra bütün bu zevattan takdirkâr mektuplar aldım.*” (Zeki Velidi Togan).

tamahkâr: Arapça tama‘+ Farsça kâr

Paraya ve mala aşırı derecede istek duyan, açgözlü. “*Bu kadına kadar tamahkâr bir insan ömründe rastlayamadık.*” (Yakup Kadri Karaosmanoğlu)

tecavüzkâr: Arapça tecavüz + Farsça -kâr

Tecâvüz eden, saldıran.

tehditkâr: Arapça tehdîd + Farsça -kâr

Tehdit edici: “*Dışarıda önce **tehditkâr** bir pembelik belirdi, ufak ufak akşam oluyor.*” (Attilâ İlhan).

teşvikkâr: Arapça teşvîk + Farsça -kâr

isteklendirici: “*Taraflardan birinin takip edeceği siyaset veya yol karşı tarafı etkiler, ... muhatabından alacağı **teşvikkâr** bir işaret üzerine o da bazı tavizlerde bulunur.*” (Rauf Raif Denктаş).

tezyifkâr: Arapça tezyîf+ Farsça -kâr

Aşağılayıcı olan: “*Şimdi bana bu **tezyifkâr** türküyü söyleterek hıncını çıkartıyordu.*” (Refik Halit Karay).

vefakâr: Arapça vefâ + Farsça -kâr

Vefası olan, sevgisi geçici olmayan; hakikatli, vefalı. “*İftihar duyarak sadık ve **vefakâr** bir ömür sürüyor.*” (Refik Halit Karay).

zanaatkâr: Arapça şinâ‘at + Farsça -kâr

Zanaatçı: “*Zengin tüccar ve arâzi sâhiplerinin konakları da elbette bu medreseler ve câmiler gibi aynı titiz **zanâatkârların** eliyle ve aynı zevkle yapılıyordu.*” (Ahmet H. Tanpınar).

ziyankâr: Farsça ziyankâr

Sürekli zarar veya zarara yol açmayacak şekilde edinmiş olan. “*Nevi şahsına münhasır bir **ziyankâr** hırsız, iki üç günde bir eve giriyor.*” (Reşat Nuri Güntekin).

21 - KEŞ EKİ.

Bu ek Farsça kaş کش “çekmek” sözcüğünden alıntıdır. Sonuna geldiği sözcüklere “çeken, çekici” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar:

afyonkeş: Arapça âfyün + Farsça -keş

Keyif için afyon yutan veya olarak, afyon tiryakisi olan kimse; âdembaba.

cefakeş: Arapça cefâ + Farsça -keş

Eziyete dayanan, cefa eden, acıya katlanan, cefa çeken. “*cafâsız wafâli tilese kutun [zahmetsiz vefalı birini dilese].*” (Kutadgu Bilig, 1069).

çilekeş: Far. çille + Farsça -keş

Çile çekmiş. Çile dolduran, dert eden “*Benliğin dolabında kör ve çilekeş beygir.*” (Necip F. Kısakürek).

esrarkeş: Arapça esrar + Farsça -keş

Esrarın bozulmasını sağlayan kişi: “*Esrarkeş cemiyetten el etek çekmiş, cezâ ve tâkiplerle yüz göz olmuş adamdı.*” (Sâmiha Ayverdi).

gayretkeş: Arapça ğayret + Farsça -keş

Çalışkan, kayıran: “*Gayretkeş bir polise kızdı.*” (Necati Cumalı)

kemankeş: Farsça keman + Farsça -keş

Okçu, tirendaz: “*Kimi yayı öptü, kimi fırlattı / En er kemankeşe yetti üç atım.*” (Yahya Kemal Beyatlı)

peşkeş: Farsça pîş + Farsça -keş

Yaranmak amacıyla uygunsuz olarak verilen şey; Hediye, armağan, hibe.

serkeş: Farsça ser + Farsça -keş

Dik başlı, dik kafalı, inatçı, itâatsiz (kimse), isyankâr: “*Ukde-i hâtırı biz halle şitâb ettikçe / O büt-i serkeşin ebrûları pür-çîn oldu.*” (Nedim).

sırmakeş: Türkçe sırma + Farsça -keş

Gümüş veya başka madenleri haddeden geçirip sırma yapan kimse.

tuğrakeş: Türkçe tuğra + Farsça -keş

Resmî evrâka tuğra çeken görevli, tuğraî, tuğranüvis, tevkîî, nişancı:

“*Sadr-ı a'zam ki bu unvân ile menşûrunda / Yazmış elkâbını tuğrâkeş-i dîvân-ı ezel.*” (Nâilî).

22 - NÂ- EKİ.

(ن) ön ek. (Fars. nâ-) Genellikle Farsça, bâzen da Arapça sıfatların başına gelerek Türkçedeki “olmayan, değil” sözcüklerinin anlamını karşılar [Bu ekin kullanılışı çok geniştir; birçok sıfatın, hatta Türkçedeki -siz eki yerine isimlerin başına da getirilmiştir. Bunlardan bâzı örnekler ve daha güçlü kabul edildikleri için sözlüğümüzde madde başı olarak alınanlar aşağıda gösterilmiştir].

nabekâr: Farsça nâ + Arapça bekâr

İşsiz, işe yaramaz; Serseri, haylaz, avare, işsiz. (Osmanlıcada yazılışı: na-bekâr). “*Muhbirlere göre nabekâr zengin hûviyeti keşfedilmeden mayısın birinci günü geldi çattı.*” (Halide Edip Adivar).

naçiz: Farsça nâ + Farsça çiz

Farsça nâçîz ناپچیز “hiçbir şey” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Farsça çiz چيز “şey” sözcüğünden nâ+ ön ekiyle türetilmiştir. “*Âşık n'ola nâçiz ise de gönlü büyüktür.*” (Şeyhülislâm Yahyâ).

nahâk: Farsça nâ + Arapça hâkk

Haksız, beyhude, boş; Boşuna, boş yere. (Osmanlıcada yazılışı: na-hak).

“*hem görür nahâkı hem görür hâkı.*” (Aşık Paşa, Garib-name, 1330).

nahoş: Farsça nâ + Farsça hoş

Hoş olmayan, hoş gitmeyen. kötü, çöpçü: (Osmanlıcada yazılışı: na-hoş). “*Bu üzerimde derhal nâhoş bir tesir yaptı.*” (Refik H. Karay).

nalâyık: Farsça nâ + Arapça lâyıq

Yakışksız, hoş olmayan; Layık olmayan. “*Diğer erkeklerin şöyle **nalayık** durumda buldukları size bir mazeret göstermez.*” (Ahmet Bozdoğan).

namağlup: Farsça nâ + Arapça mağlûb

Yenilmez, mağlub yapılmaz; Maglup içermez, hiçbir kayıp almamış. “*Türkiye liginde **namağlup** şampiyon olan ilk ve tek takım Beşiktaş’tır.*”

namahrem: Farsça nâ + Arapça maḥrem

kişilerin evlenmeye mani olacak kadar yakınlık mevcut değil. Şer'an evlenmeye mani akrabalığı olmayan erkek veya kadın. “*Doğrusunu belki beni kaybetmiştir ama **namahrem** karşılarında oynamıştır.*” (Sait Faik Abasıyanık).

namert: Farsça nâ + Farsça merd

Korkak, alçak, mert olmayan: “*Sana karşı aşktan başka bir şey duyansa **namert** olayım.*” (Tarik Buğra).

namevcut: Farsça nâ + Arapça mevcūd

Mevcut olmayan, mevcut olmayan; Yok: “*Okula gelmemiş olan öğrenci **namevcut** olarak belirtiliyordu.*” (Ömer Asım Aksoy).

namünasip: Farsça nâ + Arapça munāsib

uygunsuz. “*Bazı kimseler bana başvurarak bu adlandırma hallerinden şikâyetle bulundular.*” (Reşat Nuri Güntekin).

namüsaid: Farsça nâ + Arapça musā'id

Elverişsiz müsaid olmayan; “*rūzigār-i **nāmūsā'idinden** [uygunsuz talihinden] şikâyet eyledi.*” (Ahmed b. Kadı-i Manyas, Gülistan tercümesi, 1429).

namütenahi: Farsça nâ + Arapça mutenāhī

Sonsuz, ucu bucağı olmayan. Nihayetsiz. “*‘avn-i ilāhī qarīn-i devlet-i **nā-mütenāhī** ola. Allah'ın yardımı sonsuz ikbalden yana ola*” (Selanikî Muştafa Ef., Tarih-i Selanikî, 1596).

natamam: Farsça nā + Arapça tamām

Tamamlanmamış, bitmemiş, yarı kalmış, eksik. (Osmanlıcada yazılışı: na-tamam). “*Şu anda evde sanki hiç kimse yokmuş gibi; natamam, metruk bir bina izlemine veriyordu.*” (Osman Aysu).

23 - PEREST EKİ.

(پرست) sıf. (Fars. perestiden “tapmak”tan perest) Sonuna geldiği sözcüklere “tapan, taparcasına seven” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar:

ateşperest: Farsça âteş + Farsça persest

Ateşe tapan kimse; Mecusi, müşrik: “*O sıralarda zuhur eden İslâm, ateşperest İran’ı yeryüzünden büsbütün kaldırdığı için ve onun ülkesine sınıksız yerleştiği için Bizans’la mücadele Araplar’a geçti.*” (Yahyâ Kemal).

hakperest: Arapça hâk + Farsça -perest

Doğruluktan ayrılmayan, doğruluğu ciddi ve samimi seven. “Hakka iman eden ve hak üzere amel olan; Haksever: *Rum ilinde putperest olan girü / Hakperest olmağa geldi ilerü.*” (Gülşehri).

hayalperest: Arapça hayâl + Farsça -perest

Kendini hayal ve tasavvurlarına kaptırmış olan kimse: “*Bu derece hayalperest olmak için zamânım çoktan geçmişti. Şimdi artık birkaç çocuk babası olacak kadar yaşlı başlı bir adamım*” (Fahri Celâl).

Maceraperest: Arapça mâcerâ + Farsça -perest

Serüvenci, maceracı, macera düşkünü kimse; Maceracı. Macera meraklısı, Mâcerâyı seven, mâcerâyâ atılmaktan hoşlanan kimse: “*Muhteris, mâcerâperest şehzâdeler, her an dışarının müdâhalesini memleket üzerine çekerti.*” (Ahmet H. Tanpınar).

menfaatpereset: Arapça menf'at + Farsça -peresť

Yaptığı işin sadece faydasını düşünen. Sadece nefesine ait karları, faydaları düşünerek çalışan. Allah rızasını esas gaye yapmayan kimse; Çıkarıcı. “*biz onları hayran hayran seyrederken onlar, hayli sadelikle oyulmuş siyah gözlerinin **menfaatperesť**, maddiyatçı ve pratik yan bakışlarıyla kendilerine yem verip*” (Abdülhak Şinasi).

Putpereset: Farsça but + Farsça -peresť

Putu tapan: “**but-peresť** olsañ delim yig iy ʿaziz” (Gülşehri, Mantiku't-Tayr, 1317)

24 - RAN EKİ.

(ران) sıf. (Fars. rānden “sürmek”ten rān) Sonuna geldiği sözcüklere “süren, yürüten, hükmeden” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar:

hükümran: Arapça hukm + Farsça -rān

Egemen, Hakim, hükümdar. Hüküm ve saltanat süren. Hükümferma. “*Burada ilginç bir karşıtlık vardır: Köyde **hükümran** olan, şehirde hayrandır.*” (Mehmet Can Doğan).

Rahvan (rahran): Farsça rāh + Farsça rān

Binek hayvanı bu biçimde koşarak: “*Yeni baştan atların üstünde **rahvan**, tıkr tıkr gidiyoruz.*” (Halide Edip Adıvar)

25 - ŞİNAS EKİ.

(شناس) sıf. (Fars. şināhten “tanımak”tan şinās) Sonuna geldiği sözcüklere “bilen, tanıyan, anlayan” anlamı katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar:

hakşinas: Arapça haqq+ Farsça -şinās

Adaletle saygı gösteren; Hakkı tanıyan. “*Türkiye'nin bu uzlaşıcı tutumu, halkın hakiki isteklerine uygun **hakşinas** bir hâl çaresi bulması imkânını Konseye vermektedir.*” (Kâmuran Gürün).

hatırşinas: Arapça hâtir + Farsça -şinās

Saygılı, hatır sayan, hatır kırmayan. Gönül alıcı, hatır alıcı. (Osmanlıcada yazılışı: hatır-şinas).

kadirşinas: Arapça qadr + Farsça -şinās

Değerbilir, iyilikbilir; Kıymet ve değerden anlayan. Değerli kimseleri tanıyabilen. (Osmanlıcada yazılışı: kadir-şinas)

musikişinas: Arapça mūsīkī + Farsça -şinās

Müzikle uğraşan kimse; Musikici, müzikçi. “*Mūsikişinas âhenksiz seslerle şarkısını söylüyor.*” (Ahmet Hâşim)

26 - ŞOR EKİ.

Farsça şor isim eki, sonuna geldiği sözcüklere iyi kullanılan, karıştıran ve çalıştıran anlamları veren bir ektir.

kalemşor: Arapça kalem + Farsça -şor

Arapça kalem ve Farsça şūr شور “iyi kullanan” sözcüklerinin bileşiğidir. Kalemiyle tartışmaya giren, kalem savaşçısı, yazılarıyla başkalarına hücum eden yazar: “*Fâlih Bey en taraflı yazanı ve kalemşörü, Yâkup Bey ise en nezih ve zarîfidir bence*” (Burhan Felek).

silahşor: Arapça silâh + Farsça -şor

Ar. silâh ve Fars. şūr>şör “karıştıran, çalıştıran” ile silâh-şör İyi silâh kullanan, savaşmakta usta olan kimse, savaşçı: “*Silihşorlar sünjüler oynadurlar / Baş üstinde kılıçlar kaynadurlar.*” (Danişmend-Name, 1360)

27 - ZEDE EKİ.

(زده) sıf. (Fars. zeden “vurmak”tan zede) Sonuna geldiği sözcüklere “vurulmuş, tutulmuş, yakalanmış, uğramış vb.” anlamlar katarak Farsça usûlüyle birleşik sıfatlar yapar:

âfetzede: Arapça afet + Farsça -zede

Bir belaya ve bilhassa sel, yangın, zelzele gibi bir felakete uğrayıp perişan olan kimse.

bankerzede: Fransızca banquier + Farsça -zede

Banker ile olan iş ilişkilerinde zarara uğrayan kimse: “*Yüz binlerce bankerzede yetkililerin kapısına dayandı.*” (Semih Hiçyılmaz).

depremzede: Türkçe deprem + Farsça -zede

Depremde zarar görmüş kimse: “*Eksi yirmi derecede Kızılay’ın çadırları içinde titreşen depremzedeler, donmama savaşı veriyor.*” (Haldun Taner).

gamzede: Arapça gam + Farsça -zede

Arapça ğmm kökünden gelen ğamm غَم “keder, karamsarlık” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Arapça ğamma غَم “kararttı, gizledi, kalbi karamsarlık ve kederle doldu” fiilinin fa‘l vezninde masdarıdır. Bu fiil Aramice/Süryanice ʿmm kökünden gelen ʿāmam مام “kararmak, karanlık olmak” fiili ile eş kökenlidir. “**Gamzedeyim deva bulmam.**” (Barış Manço).

harikzede: Arapça harik + Farsça -zede

Evi ve eşyası yanmış kimse. Yangına uğramış, yangından zarar görmüş.

kazazede: Arapça każā’+ Farsça -zede

Kazaya uğramış, başına felaket gelmiş. (Osmanlıcada yazılışı: kaza-zede)
“...şu dakikada o gafil **kazazedelerden** biriydi.” (Y. K. Karaosmanoğlu).

sevdâzede: Arapça *sevda* + Farsça *-zede*

Arapça *swd* kökünden gelen *sawdā*? 1” سوداء. kara şey, 2. kara safra, melankoli, eski tıbbî göre insanı oluşturan dört unsurdan biri, 3. akıl dışı arzu, tutku” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Arapça *aswad* أسود “kara” sözcüğünün fa’lâ vezninde sıfatı dişilidir.

SONUÇ

Türkiye Türkçesindeki ve özellikle Türk Dil Kurumundaki Farsça köken olan ekli sözcüklere odaklanılan bu çalışmada 27 Farsça kökenli ek ve 257’nin üzerinde Farsça ekli sözcük olduğu tespit edilmiştir. En çok kullanılan Farsça ekli sözcükleri 39 kullanımla “-dar-tar” ekidir. Sonrasında 35 sıklıkla -kâr eki; 21 sıklıkla -ane eki; 14 eşit olarak sıklıkla -baz, -bi, -dan ve -gâh eki; 13 sıklıkla ön ek -na’dır; yine 10 sıklıkla eşit olarak ber- ön ek, der- ön ek ve -keş eki; 8 sıklıkla eşit olarak -ban ve -be eki; 7 sıklıkla -zede eki; 6 eşit olarak sıklıkla -ber, -gir ve perešt eki; 4 sıklıkla -aver ve -sinas eki; 2 eşit olarak sıklıkla -amiz, -engiz, -gan, -güzâr, -ran ve -şor eki; 1 eşit olarak sıklıkla -çe ve -ger eki gelmektedir. En az kullanılan Farsça kökenli eklerinin -çe ve -ger ekleri olduğunu söyleyebiliriz.

Fars dili, ek kullanımı açısından Türk diline biraz benzemektedir, çünkü Farsça dili, Türkçe gibi, sözcük köklerine eklenen ve eklendikten sonra sözcüğünün anlamını ve kavramını değiştiren eklerle sahiptir.

Farsça ve Türkçe dilleri, yeni bir kavram ve anlam taşıyan sözcükler türetmek için ek kullanan eklemeli diller olmasına rağmen, Farsça dil eklerinin başına, ortasına ve sonuna eklenmesi nedeniyle eklerin kullanımı aralarında farklıdır. Türkçede ise ekler sadece sözcüğünün sonuna eklenir. Çalışmada 27’nin tespit edilen Türk Dil Kurumu Sözlüğü bulunduğu Farsça eklerinden 23’ü sözcüklerinin sonuna eklenmiş olup kalanı 4’ü diğeri ise sözcüklerinin önüne eklenmiş olup bir ektir.

Türkçede ekler bir sözcüğün sonuna eklense de, Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde, Türkçede yaygın olarak kullanılan Farsça ekli sözcüklerden gelen, sözcüğün başında ve ortasında ek bulunan birçok sözcük bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu sözlüğünde yer alan Farsça ekli sözcüklerin eklerini kullanımında Türkçe fonetik uyumluluk kuralına değil, Farsça dili kurallarına uyar.

Çalışmamızda incelendiğimiz Türk Dil Kurumu Sözlüğünde tespit edilen Farsça kökenli ekler; “-amiz, -ane, -aver, -ban, -baz, be-, ber-(ön ek), -ber, bi-(ön ek), -çe, -dan, -dar, der-(ön ek), -engiz, -gâh, -gan, -ger, -gîr, -güzâr, -kar, -keş, na-(ön ek), -pereset, -ran, -şinas, -şor, -zede” sırayla özetleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Ömer Asım (1984), Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Türk Dil Kurumu, Ankara
- ARISOY, Şeyda (2016), “Türkçe ve Farsçada Ortak Kullanılan Atasözleri”, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 57, s. 127-138.
- AYVERDİ, İlhan (2010), Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yayınları, İstanbul
- BALCI, Mustafa (2014), Türkçe-Farsça ilişkileri: Türkçenin Farsça Üzerindeki Etkilerine Dair Bir İnceleme, Çizgi Kitabevi, Konya
- BARAN, Burhan: “Farsça Birleşik Sözcüklerin Türkiye Türkçesindeki Kullanılışları Üzerine”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, sayı: 12 (62), 2019, s. 60-65.
- DEVELİOĞLU, Ferit: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, Aydın Kitabevi, 2013
- Dilperipur, Asgar Türkçe-Farsça Ortak Kelimeler Sözlüğü, Ankara, 1995.
- Doğan, Mehmet, Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, Pınar Yayınları, 2009.
- Durmuş, Oğuzhan, “Alıntı Kelimeler Bakımından Türkçe Sözlük”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı: 26, 2004, s. 1-20.
- Dursunoğlu, Halit, “Türkiye Türkçesindeki Farsça Sözcükler ve Kullanım Şekilleri”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı: 13 (1), 2009, s. 131-142.
- Erdem, İlhan, “Konuşma Dili Açısından Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerin Bugünkü Durumu”, Ana Dili Eğitimi Dergisi, sayı: 1 (1), 2013, s. 92-100.
- Eren, Hasan: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara, Bizim Büro Baskı Evi, 1999.
- Hatiboğlu, Vecihe, Türkçedeki Eklerin Kökeni, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981
- Kartallıoğlu, Yavuz, “Osmanlı Türkçesinde Ara Biçim-I: Arapça ve Farsça Kelimeler”, Dil Araştırmaları, sayı: 18, 2016, s. 103-124.
- Korkmaz, Zeynep: “Türkiye Türkçesinde Yazı Diline Girmiş Günlük Yaşamla İlgili Alıntı Sözcükler ve Ekler”, Türk Dili, sayı: 620, 2003, s. 118-127.
- Öz, Yusuf, Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016.
- Özçelik, Sadettin, “Türkçedeki Farsça Kelimelerde Görülen Ses Olayları”, Türk Dili, sayı: 612, 2002, s. 1033-1041.
- Sami, Şemseddin, Kâmûs-i Türki, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1987.
- Tokmak, A. Naci, Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü, İstanbul, Simurg, 2001.
- Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

دراسة الكلمات ذات اللواحق الفارسية في معجم المجمع العلمي للغة التركية

المستخلص

خلق الله عز وجل البشر شعوبا وقبائل حتى يتعارفوا، ويتعرفوا على بعضهم البعض، وذلك من خلال التواصل اللفظي اي اللغة، ويتبادلوا المعرفة وخبرات الحياة فيما بينهم، فيكون ثروة من المعرفة. "يا ايها الناس إنا خلقناكم من ذكر وانثى وجعلناكم شعوباً وقبائل لتعارفوا...." وهذا التواصل يكون على اساس الاقتراض اللغوي بين لغات العالم.

والحقيقة أن هذا التعارف وهذا التبادل وتكامل المعلومات بين اللغتين الفارسية والتركية موضوع بحثنا، لايمكن أن يتحقق دون أن يتعلم الناس لغات الشعوب الأخرى، لأن اللغة تشمل وسائل ونتائج التواصل. ولذلك فأن تعليم اللغات وتعلمها هو عمل عظيم يتماشى مع مقاصد الخلق ومقاصد الشرع الإلهي. فقد تنوعت محاور تركيزها، حيث استعمل الاتراك في الأدب التركي العديد من المفردات الفارسية في نتاجاتهم الادبية منذ القدم، نحن نرى ان تعليم اللغة التركية لمتعلمي اللغة الاجانب لا يقتصر على تدريس قواعد اللغة فحسب، بل على تعليم لغة التواصل اليومي والتركيز على المفردات في معاجم اللغة التركية. مهما كانت طريقة التدريس لتعليم اي لغة اجنبية كاللغة التركية مثلا، فأن انجح طريقة يجب أن تعتمد على إثراء مفردات متعلمي اللغة التركية، لأن اللغة هي مجموعة من المفردات، ومن أهمل المفردات أهمل اللغة.

تناولنا في بحثنا "دراسة الكلمات ذات اللواحق الفارسية في معجم المجمع العلمي التركي" دراسة حول الكلمات ذات اللواحق الفارسية المستعملة في اللغة التركية والموجودة في قواميس اللغة التركية. وكما هو معروف فإن التركية والفارسية

هما لغتان بينهما تفاعل وتبادل لغوي قديم منذ زمن قديم وحتى يومنا هذا. وقد استخدم الاتراك اللغة الفارسية لسنوات عديدة كأهم لغة للحضارة الإسلامية بعد اللغة العربية بعد ان استقروا في المنطقة بلاد الاناضول المجاورة مع حدود الدولة الفارسية وكانت هذه اللغة مركز الاهتمام. وقد اعتمدنا في بحثنا هذا أمثلة موجودة في معجم المجمع العلمي التركي جمل تضم كلمات ذات لواحق فارسية لعدد من الكتاب والشعراء الاتراك.

الكلمات المفتاحية: اللغة الفارسية، اللغة التركية، القاموس، الكلمات ذات الأصل الفارسي، التفاعل بين اللغات.